

Mynt ur Solbergaskatten

Stefan Håkansson, text Henrik Hultgren, foto

Under Stockholms stadsmuseums 50-åriga verksamhetsperiod har vid de stadsarkeologiska undersökningarna gjorts bla många myntfynd. Här finns mynt som stadens innevånare tappat genom århundradena, oftast låga valörer som cirkulerat i den dagliga handeln. Några anmärkningsvärda depåfynd finns dock. Det mest kända torde vara Loheskatten. De silverföremål som ingår i skatten är sedan 1950-talet utställda på stadsmuseet, medan mynten ingår i Kungliga Myntkabinettets samling. Ett annat intressant depåfynd är den sk Solbergaskatten, som här skall behandlas närmare.

Fyndomständigheter

Solbergaskatten kom i dagen i maj 1955, då några lekande pojkar fann den bland schaktmassor som tippats i Solberga ett par månader tidigare. Efterforskningar visade att schaktmassan kom från kvarteret Gropen på platsen för nuvarande femte höghuset i Hötorgcity. Exakt var har inte gått att fastställa, ej heller vem som en gång gömde undan skatten. Fyndet består av några smycken av silver och 2140 silvermynt, av vilka 12 stycken ej är av svenskt ursprung.

Fyndets omfattning

Fyndet spänner över en intressant period i svensk myntpolitik med två av de svåraste inflationsperio-

der som förekommit i Sverige. Det äldsta myntet är en fyrk från Sten Sture d.y:s tid som riksföreståndare (1512–1520) och skattens slutmynt är en riksdaler med årtalet 1598 från Västfriesland i Förenade Nederländerna. (Se tabell.)

För att rätt förstå skattens tidsmässiga sammansättning måste man betänka att mynt hade en lång cirkulationstid. I tider av inflation försvann de goda mynten. Mynt med bättre silverhalt togs ur cirkulation och smältes antingen ned eller gömdes, för att plockas fram igen vid bättre tider, om inte som i detta fall, vår evige följeslagare döden, kommit emellan.

Det finns ett mynt i skatten, Johan III:s halvdalet med årtalet 1574, som är av särskilt intresse. Eftersom dalern var relativt värdebeständig med nästan oförändrad silverhalt, kan man med den som utgångspunkt få en god uppfattning om de övriga nominalernas förändring.

Något om mynträkning

Under medeltiden var mark ett räknemynt, dvs det fanns inte slaget som mynt utan var bara en räkneenhet. Från början var en mark i penningar lika mycket värd som en viktmark i silver, ca 210 g. Marken delades i 8 öre. Öret som likaledes var ett räknemynt delades i sin tur i 3 örtugar. Örtugen delades i penningar, i Svealand gick det 8 penningar på örtugen, på Gotland och Öland 12 och i Götaland delades örtugen i 16 penningar. Vid slutet av 1200-

talet delades örtugen i 8 penningar i hela landet utom på Gotland. Örtugen började präglas under Albrekt av Mecklenburgs tid ca 1370. 1522 slogs öret som mynt för första gången, och samtidigt motsvarade öret 2 örtugar i stället för som tidigare 3.

Stora förändringar under Gustav Vasa

Med Gustav Vasa (1521–1560) vid makten hände mycket inom svensk myntpolitik. Nominalerna blev flera, myntorterna talrika och myntens utformning förändrades. Det går en klar gräns mellan de tidigare, medeltida mynten och Gustav Vasas nyare mynt. Under Gustav Vasas tid började konungens bild med försök till porträttlikhet att präglas. Han utrustades också med maktens attribut, och latinska inskrifter talade om att han hade makten från Gud. Från och med nu kan man säga att mynten samtidigt blev ett propagandainstrument.

Markmyntning

År 1536 började marken slås som mynt. På grund av inflationen under århundradena hade den nu endast en vikt av 13,16 g och finvikten, dvs den ingående mängden silver, var 8,23 g.

I Solbergaskatten finns två markmynt med årtalet 1558. Då hade finvikten sjunkit ytterligare till 6,02 g. På åtsidan ser man Gustav Vasas krönte bild med svärdet och riksäpplet. Omskriften på latin *GOSTAVS D(ED) G(RATIA) REX SWECIE* talar om att det är "Gustav med Guds nåde Sveriges konung". Frånsidan visar trekronorsvapnet, folkungalejonet och vasavapnet under en krona. Omskriften *BEATVS QVI TIMET DOMINVM* lyder i översättning "Säll är den som fruktar Herren". Mynten är präglade i Stockholm.

1 mark av silver, 1558, med Gustav Vasas bild. På frånsidan kungens valspråk. Diameter 34 mm.

Dalermyntning

År 1534 infördes dalern, en helt ny nominal för Sverige. Dalern var främst avsedd för utrikeshandeln. Förebild var den tyska joachimstalern. Från början präglades dalern i nästan rent silver 953/1000, vikten var 29,44 g och finvikten 28,06 g. År 1542 nedsattes finvikten till 25,60 g. Dalern slogs sedan med nästan oförändrad finvikt till 1871, efter 1604 med namnet riksdaler.

Marken fick med tiden en sjunkande finvikt och därmed ändrades kursen i förhållande till dalern. Från början var dalern lika med 3 mark men varierade senare under Gustav Vasas regering till som sämst 4 mark per daler.

Erik XIV

Under Erik XIV:s regering (1560–1568) försämrades penningvärdet på grund av de stora kostnader som det då pågående nordiska sjuårskriget förde med sig. I Solbergaskatten finns tre stycken 2-markmynt som exempel på detta, två rundmynt med årtal 1563 och en hörnställd klipping med årtal 1568, alla med valören angiven som 16 öre vilket är lika med 2 mark. På rundmyntets åtsida ses riksvapnet, omskriften ERICVS XIII D(EI) G(RATIA) SVE(CORVM) GOT(HORVM) VAN(DALORVM)Q(VE) REX lyder i översättning "Erik XIV med Guds nåde svearnas götarnas och vendernas konung". På frånsidan står inom en kvadratisk form konungens valspråk CVI VVLT DEVS DAT (Gud ger åt den som han vill). Valören är angiven med romerska siffror.

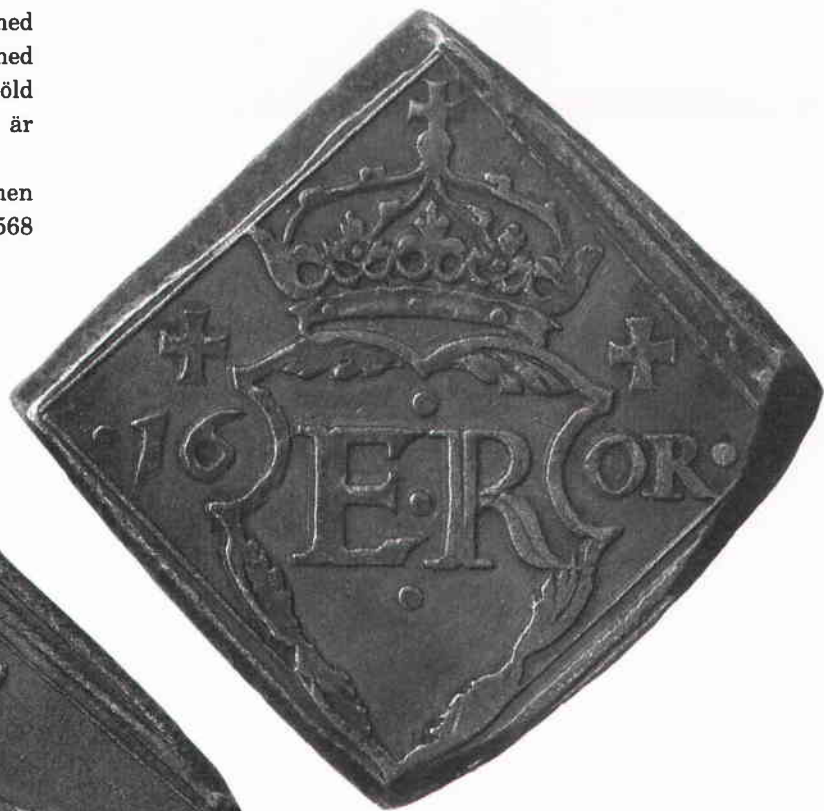
2 mark av silver, 1563, med valören utsatt som XVI ORE. På frånsidan Erik XIV:s valspråk. Diameter 41 mm.

Åtsidan på klippingen visar en krönt sköld med konungens monogram och valören, nu utsatt med arabiska siffror. På frånsidan finns en likadan sköld med tre kronor, delande årtalet. Alla mynten är präglade i Stockholm.

Dalern kostade 1563 4½ mark rundmynt, men genom nedsättning av finvikten kostade den 1568 8 mark klipping.

2 mark klipping av silver, 1568, präglad under Erik XIV:s regering. Valören är 16 OR. Mått 27 × 27 mm.

Höger sida: Halvdaler av silver, 1574, med Johan III:s bild. Frånsidan visar riksvapnet omgivet av kungens valspråk. Diameter 35 mm.

Johan III

Johan III:s regering (1568–1592) utmärks av våldsamma svängningar i penningvärdet. Efter det nordiska sjuårskrigets slut 1570 bestämdes att Sverige som lösen för Älvsborgs fästning skulle betala 150 000 daler till Danmark. Denna skuld tillsammans med de upprepade krigen mot Ryssland och Johan III:s oupphörliga byggande lade grunden till de största inflationerna i svensk penninghistoria. Inflationerna kulminerade 1574 respektive 1592.

Den i Solbergaskatten ingående halvdalern från 1574 är sällsynt. På åtsidan ses den krönte konungen med riksäpplet och svärdet. Kronan är den som Erik XIV lät tillverka och som idag ingår i riksregalierna. Omskriften lyder IOHANNES III D(EI) GR(ATIA) SVECIE GOT(HORVM) VAN(DALORVMQVE) REX (Johan III med Guds nåde Sveriges götarnas vändernas konung). Frånsidan bär riksvapnet och omskriften är kungens valspråk DEVS PROTECTOR NOSTER (Gud vår beskyddare).

Johan III:s första inflationsperiod

I Solbergaskatten finns det av förklarliga skäl inga mynt alls från den första inflationsperioden eftersom markens finvikt då sjönk från 3,09 g år 1568 till 1,03 g år 1571. År 1572 slutade man för en tid att prägla markmynt, i stället myntades en väldig mängd 2-ören och 1/2-ören. 2-öret som 1570 höll endast en halt av 137/1000 silver, sjönk trots det till den ännu lägre halten 86/1000 år 1573. Med 1/2-öret var det ännu sämre beställt, under år 1571 sjönk finvikten från 105/1000 till endast 47/1000.

Mynten var gjorda av nästan enbart koppar. Vitkokning som var en metod att förtenna, var ett sätt att från början få dem att se silveraktiga ut. Resultatet var inte hållbart, de såg snart ut som kopparmynt. Förståeligt nog samlade man inte sådana mynt på kistbotten. Dalern kostade 1574 30 mark innan kursen 1575 återställdes till 4 mark.

1/2 mark av silver, 1575, med Johan III:s bild. Myntorten anges i frånsidans omskrift MONETA NOVA STOKHOLM (Nytt mynt från Stockholm). Diameter 28 mm.

Johan III:s andra inflationsperiod

Inflationen 1590–1592 var ännu våldsammare. I samtliga silvermynt enligt markräkning sjönk finvikten katastrofalt, mest sjönk fyrken. 1591 höll fyrken en finvikt av endast 6/1000. Av myntet som vägde 1,62 g var endast 0,01 g silver. Även denna andra inflationsperiod har samlaren av Solbergaskatten undvikit nästan helt. Det finns endast två mynt från den tiden, ett vackert exemplar av 1/2-marken från 1575 och ett annat från 1592. Myntet

från 1575 har på åtsidan konungens krönte bild med hans namn och titel i omskriften IOHANNES III D(EI) G(RATIA) SVEC(IE) GO(THORVM) VA(NDA-LORVMQVE) REX (Johan III med Guds nåde Sveriges götarnas och vendernas konung). Frånsidan visar en krönt tredelad sköld med trekronorsvapnet, folkungalejonet och vasavapnet längst ner. Valören är angiven som 4 OR. Den latinska omskriften MONETA NOVA STOKHOLM berättar att det är ett "nytt mynt från Stockholm". Kursen gentemot dalern var 4 mark, dvs åtta stycken 4-öres mynt.

Det senare myntet från 1592 har på åtsidan folkungalejonet och konungens namn och titel i omskriften IOHANNES 3 D(EI) G(RATIA) SVECIE GOT(HORVM) VA(NDALORVMQVE) REX. Frånsidan har tre kronor och valören angiven som 4 ÖR. Omskriften MONETA NOVA REGIS SVECIE säger att det är "Sveriges konungs nya mynt".

Kursen mot dalern hade nu sjunkit till 30 mark, dvs inte mindre än 60 stycken 4-öresmynt. Kursen för mark klipping var ännu sämre, 38 mark för en daler. Fyrken var nästan värdelös, 84 mark i fyrkar kostade dalern, om man nu över huvud taget kunde finna någon som var villig att sälja sådant mynt.

Guldmynt och dalermünt var de enda som behöll sitt värde, i övrigt hade man nästan gått över till byteshandel.

Mynt som sopor

Ett annat fynd i Stadsmuseets samling innehåller 126 1/2-öresmynt från samma tid, 1592–1593. Mynten är funna tillsammans med andra sopor som kastats i Norrström. Ett nog så talande fynd.

Märkligt nog finns det med undantag för Gustav Vasas 2-öringar inte några 2-öresmynt i Solbergaskatten, trots att finvikten 1574 höjdes från 86/1000 till 500/1000. Kanske var myntets rykte alltför dåligt sedan tidigare?

Under Sigismunds korta regering (1592–1599) återställdes kursen till 4 mark för en daler. Då hade tydligen Solbergaskattens upphovsman uttömt det mesta av sina vinningsmöjligheter, ty i skatten finns endast ett fåtal mynt från denna tid.

Johan III:s 1/2 mark av silver, 1592. Åtsidan visar folkungavapnet som än i dag ingår i Sveriges riksvapen. Diameter 29 mm.

Solbergaskattens mynt. Fördelning på årtal och valörer

	Halv daler	3 mark	16 öre = 2 mark	8 öre = 1 mark	4 öre = 1/2 mark	2 öre	1 öre	1/2 öre	fyrk örtug = 1/2 örtug	2
1512-20										2
1524-27									28	
1540						2				
1541					2	2				
1558				2						
1563			2							
1568			1					2		
1574	1									
1575					4		89	31		
1576							48	50		
1577							5	166		
1578								226		
1579								159		
1580								145		
1581					1			311		
1582								137		
1583								208		
1584								106		
1585								133		
1586								54		
1587								120		
1588								33		
1589								8	5	
1590		8					1	6	7	
1592					1			1		
1594							1	1		
1595							1			
1596							1			
1597								15		
oläsl								2		
	1	8	3	2	8	4	146	1914	40	2

S:a 2128 mynt

Mynträkning i Svealand före år 1523

1 mark = 8 öre = 24 örtugar = 192 penningar

1 öre = 1/8 mark = 3 örtugar = 24 penningar

1 örtug = 1/24 mark = 1/3 öre = 8 penningar

1 penning = 1/192 mark = 1/24 öre = 1/8 örtug

Hela landet utom Gotland använde Svealandsräkning från omkring 1290.

Mynträkning i hela landet från och med år 1523

1 mark = 8 öre = 16 örtugar = 192 penningar

1 öre = 1/8 mark = 2 örtugar = 24 penningar

1 örtug = 1/16 mark = 1/2 öre = 12 penningar

1 penning = 1/192 mark = 1/24 öre = 1/12 örtug

Ordförklaringar

DALER

Silvermynt, präglat första gången 1534 efter tysk förebild. Slogs fram till 1871, efter 1604 med namnet riksdaler.

FINVIKT

Vikten av den i ett mynt ingående ädelmetallen.

FYRK

Som benämning på 1/2 örtug känd sedan början av 1500-talet. Från 1523 var 1 fyrk = 1/4 öre = 1/2 örtug = 6 penningar. Präglades i silver sista gången 1601. 1624–1660 slogs fyrken i koppar.

KLIPPING

Mynt slaget på utklippt fyrkantigt myntämne.

MARK

1. Viktenhet, ca 210 gram.
2. Räknemynt.
3. Silvermynt, präglat första gången 1536, sista gången 1755.

NOMINAL Detsamma som valör.

PENNING

Silvermynt, till 1370-talet den högsta valör som präglades. Slogs sista gången 1594. Som räknemynt avskaffades penningen 1776.

RÄKNEMYNT

Ej utmyntad enhet efter vilken penningräkning sker. Jämför med de idag ej längre giltiga mynten 1 öre, 2 öre, 5 öre och 25 öre.

ÖRE

Ursprungligen ett räknemynt motsvarande 24 penningar. 1522 slogs öret som mynt första gången.

ÖRTUG

Silvermynt, började präglas under Albrekt av Mecklenburg ca 1370. Fram till 1523 gick det 3 örtugar på öret, därefter nedsattes finvikten med en tredjedel och öret blev då = 2 örtugar. Örtugen kallades där-
efter 1/2-öre. Präglades sista gången 1591.

Litteratur

Appelgren, T. G.: Gustav Vasas mynt beskrivna. 1933.
Hansson, Hans: Med tunnelbanan till medeltiden. 1960.
Hildebrand, Hans: Sveriges medeltid. Bok 2. 1983. (Faks.
av 1. uppl. 1894.)
Lagerqvist, Lars O. & Nathorst-Böös, Ernst: Mynt. 1968.

Lagerqvist, Lars O. & Nathorst-Böös, Ernst: Vad kostade
det? 1984.
Magnus, Olaus: Historia om de nordiska folken. Ny utgåva
1982. (1. uppl. Rom 1555.)
Tingström, Bertel: Svensk numismatisk uppslagsbok. 1972.